

PŘEDMLUVA

Tato kniha není úplná kniha o Ježíšovi. Chce především osvětlit některé málo osvětlené a s oblibou opomíjené stránky historického Ježíše. Patří k nim suverénní učitel, divotvůrce a prorok soudu. Ale patří k nim rovněž odedávna těžko sdělitelné části jeho učení, jako je přikázání lásky k nepřátelům a opce pro chudobu. Tím jsou uvedeny aspekty jeho osoby a učení, jimiž byl ne sice pro všechny, ale přece pro mnohé ze svých současníků nepohodlný a pohoršlivý. Tuto nepohodlnost a pohoršlivost si tyto aspekty podržely až dodnes, dokonce i pro křesťany. Staré měchy stále ještě nechtějí pojmout nové víno.

V takzvaném osvícenství dostala nepohodlnost a pohoršlivost Ježíše opět nové aspekty. Jeho tradiční obraz se náhle jevil jako zcela nečasový a začaly pokusy učinit jej atraktivnější tím, že se pohoršlivé rysy na něm připisovaly tendenční církevní tradici a překonaným dogmatům. Pochybnosti o možnosti zázraků přivedly Ježíšovu zázračnou činnost do tak špatné pověsti, že i křesťanští teologové pokládají tuto část jeho tradičního obrazu za propagandu, jejíž doba by vlastně už měla být pryč, i když způsob vyjadřování je obvykle poněkud zdrženlivější. S příběhy zázraků se zachází, i při zvěstování, jako s podobenstvími, to znamená jako s fiktivními texty. Podobně je tomu s kázáním o soudu. V osvícené Evropě sotva existuje méně oblíbené téma než poslední soud. Příslušné Ježíšovy výroky

a podobenství se bagatelizují, vynechávají a vylepšují. První kapitola této knihy se pokouší vyložit, jak k tomuto vývoji došlo, a přitom ukázat, jak velice je moderní bádání o Ježíšovi určováno předsudky a předpoklady, které nejsou ani křesťanské, ani samozřejmé. Hojně citovaný moderní obraz světa není jednotný a nezvratný, nýbrž stále se mění a tam, kde Boha a jeho svět prohlašuje za zbytečné hypotézy, nemůže mít pro křesťany závazný charakter.

Literárněvědným prostředkem, jímž se uvedení teologové chtějí zbavit nepohodlných a pohoršlivých rysů na tradičním obraze Ježíše, je oddělování autentického a neautentického materiálu v kanonických evangeliích. Tato metoda bývá s oblibou prezentována jako metoda, kterou nabízí historické bádání. Ale tak jednoduché to není. V každém případě způsob, jímž se má touto cestou dojít k historickému Ježíši, dosud nepřinesl přesvědčivé výsledky. Proto se mi zdá, že je na čase vydat se jinými cestami historického bádání. Tak je druhá kapitola pokusem nakreslit portrét Ježíše podle toho, jak nám ho podává evangelista Marek, a zeptat se, zda je historicky a lidsky přesvědčivý a zda snad dokonce nenabízí východisko pro christologii „zdola“.

Tato kniha vůbec ráda pracuje s Markovým evangeliem. Vycházím při tom z toho, že to je nejen nejstarší evangelium a že je základem Matouše a Lukáše, nýbrž že co do obsahu pochází z vyprávění Petra, jehož byl Marek podle tradice tlumočnickem. V každém případě uchovává podle všeobecného přesvědčení dnešní exegeze řadu informací, které nás přivádějí k člověku Ježíši a jeho světu blíže než pozdější evangelia.

Naším nejdůležitějším pramenem pro dějiny doby a kultury světa, v němž žil a působil Ježíš, je stále židovský historik a apologeta Flavius Josephus, současník evangelistů. Stará církev cenila jeho dílo tak vysoko, že ho učinila určitým církevním otcem h.c. Hojně citáty v této knize by chtěly být také podnětem k četbě jeho díla.

Poslední dvě kapitoly jsou věnovány utrpení a velikonocnému událostem. Ježíš byl přes své fascinující stránky tak nepohodlný a pohoršlivý, že se vedoucí kruhy tehdejšího židovství spojily v historicky jedinečné koalici, aby ho odstranily z cesty. Musel k tomu být získán také římský místodržící, protože jen on mohl podle práva vynést rozsudek smrti. Zdar či lépe zdánlivý zdar tohoto podniku patří k nejnapínavějším a nejotřesnějším událostem lidské historie. Že se zdařil jen zdánlivě, dokazují – alespoň z křesťanského hlediska – následující události, které patří k nejzvláštnějším a nejpodivnějším událostem světových dějin. A přece není pro svět nic méně uvěřitelné než událost Ježíšova zmrtvýchvstání. Mezitím se křesťané sotva ještě odvážili pokládat zmrtvýchvstání za dění, které se událo mimo srdce jeho zklamaných učedníků. Zbytečně, jak se mi zdá.

Tato kniha začíná přednáškami, které jsem proslavil počátkem srpna 2010 společně se svým učitelem Gerhardem Lohfinkem v kursu na „Akademie für die Theologie des Volkes Gottes“ (Villa Cavalletti). Původně jsme pomýšleli na to, že napíšeme společně knihu o Ježíšovi. Ale během práce jsme se rozhodli projekt rozdělit a psát dále odděleně. Společné práci a podně-

tům z ní vděčím za mnohé. Kniha Gerharda Lohfinka mezitím vyšla pod titulem *Jesus von Nazaret – was er wollte, wer er war* (Freiburg i. Br. 2011).

V některých kapitolách (zvláště 1, 4, 5, 6) se silně opírám o dřívější publikace. Ve všech případech je však text pojatý zcela nově a proti dřívějším publikacím na mnoha místech zkrácený, na jiných však také rozšířený. V těchto případech je především snižen počet poznámek pod čarou.

Za přijetí do řady „Biblisch-Theologische Studien“ děkuji prof. dr. Jörgu Freyovi a prof. dr. Matthiasovi Konradtovi, za dobrý lektorát dr. Volkeru Hampelovi.

Poznamenejme ještě, že všechny pasáže uvedené v petitu jsou citace, a proto nevyžadují uvozovky. Překlady pocházejí, není-li uvedeno jinak, od autora.

Kniha je věnována posluchačkám a posluchačům z doby mého univerzitního působení od r. 1991 do r. 2009. Jak patrně už zažil každý učitel, mnohé myšlenky a problémy se vyjasní teprve tím, že je musíme vysvětlovat druhým. A mnohé ideje a poznatky se objevují jen při ústním přednášení.

Heidesheim, v únoru–prosinci 2011
Marius Reiser

KAPITOLA PRVNÍ

JEŽÍŠ A JEHO EXEGETÉ¹

Papež Benedikt XVI. se chtěl svou knihou o Ježíšovi „pokusit ukázat jednou Ježíše evangelií jako skutečného Ježíše, jako ‚historického Ježíše‘ ve vlastním smyslu“. Podle jeho přesvědčení „je tato postava mnohem logičtější a z historického hlediska mnohem srozumitelnější než rekonstrukce, s nimiž jsme byli konfrontováni v posledních desetiletích“.² Tento pokus vyvolal mezi odbornými exegety podráždění a zčásti rozhořčené kritiky. Jak máme tyto reakce vysvětlit? Čím se Ježíš evangelií odlišuje od rekonstrukcí jeho postavy v moderním bádání?

Až do doby osvícenství bylo u věřících křesťanů samozřejmé, že evangelia představují skutečného Ježíše, jaký opravdu byl. Ale po změně duchovního klimatu, které se dodnes poněkud příkrášleně říká „osvícenství“, se o tomto přesvědčení začalo stále více pochybo-

¹ Tato kapitola je můj zcela přepracovaný příspěvek „Jesus-Research from the Enlightenment to the Present Day“ na „International East-West Symposium of New Testament Scholars“ ve dnech 2.–9. září 2010 v Minsku. Vyšel v příslušném sborníku „Gospel Images of Jesus Christ in Church Tradition and Biblical Scholarship“ v řadě WUNT v nakladatelství Mohr Siebeck.

² *Joseph Ratzinger / Benedikt XVI., Jesus von Nazareth, První díl, Freiburg–Basel–Wien 2007, 20n.*

vat. Mnozí učenci počítali s tím, že už apoštolové po smrti svého mistra přetvořili jeho obraz podle svých vlastních představ a cílů. Setrvávali v přesvědčení, že Ježíš evangelií, zvláště Ježíš Janova evangelia, byl po mnoha stránkách docela jiný než skutečný Ježíš, a začali skutečného Ježíše z evangelií vyčleňovat tím, že z jeho obrazu vyřazovali domněle sekundární rysy. Přitom byli mnozí z těchto „osvícenců“ předem přesvědčeni, že skutečný Ježíš jako skutečný člověk nemohl být zároveň skutečný Bůh. Bez velkých diskusí vycházeli z toho, že božský nimbus přidali do Ježíšova obrazu apoštolové a evangelisté. Skutečného, historického Ježíše si musíme podle těchto učenců představovat bez božské záře.

Tak začalo obrovské dílo rekonstrukce historického Ježíše, které pokračuje dodnes. Zkoumání Ježíšova života s tímto cílem označil Albert Schweitzer ve své slavné knize „Geschichte der Leben-Jesu-Forschung“ hned na začátku jako „největší čin německé teologie“. To, co zde vytvořila, říká, je „základní a závazné pro náboženské myšlení budoucnosti“.³ Schweitzer zde mluví o činu *německé* teologie do jisté míry právem, neboť velká, stále uváděná jména 18. a 19. století jsou německá, především Hermann Samuel Reimarus a David Friedrich Strauss. Víme ovšem, jak silně byli tito badatelé ovlivněni autory anglického deismu, kteří zase čerpali z myšlenek protikřesťanských autorů římské doby císařské. A neměli bychom opomenout, že

³ A. Schweitzer, *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, Tübingen 1984, 45.

nejpopulárnější knihu o Ježíšovi tohoto druhu napsal francouzský učenec: Ernest Renan.

Ohlas na tento nový badatelský směr a na jeho obraz Ježíše byl od počátku rozdělený – ve vzdělané veřejnosti právě tak jako mezi učenci. Mnozí v něm dodnes vidí vpád ne-víry do křesťanské vědy a varují věřící před jeho zhoubným vlivem. Uveďme pro tento názor jedno působivé svědectví. Pochází od André Frossarda, zemřelého v roce 1995, který byl ve své době jedním z nejznámějších žurnalistů Evropy. V jednom příspěvku s příznačným titulem „Kdo je Kristus?“ píše:

Do evangelia je možno vstoupit dvěma branami: branou historie, to jest kritiky, a branou víry. Kdo vstoupí do evangelia branou historické kritiky a setká se s námitkami proti každé řádce a s pochybami o každém slově, ten se vrátí s mrtvolou na rukou. Kristus zrozený v historii, v historii také umírá. Tím je vše řečeno, vše ostatní jsou prázdné spekulace, pochybné domněnky a zbytečné bádání.

Kdo naopak vstoupí do evangelia správnou branou víry, ten bude vidět v Kristu mnohem více než člověka, který namáhavě hledá eventuální božskou identitu, která je neurčitá a nakonec nepravděpodobná. Bude v něm naopak vidět spíše věčnou bytost, která pozvolna prochází zkušeností conditio humana až k agonii na kříži a k onomu strašlivému zvolání: „Bože můj, Bože můj, proč jsi mě opustil?“ Toto zvolání značí, můžeme-li tak říci, konec lekce, přesný moment, v němž se

vtělení – když také zmizela poslední jiskérka nadpřirozeného světla – dovršuje v naprostém obnažení. A kdo pocítil velikost tohoto daru, ten také uvidí, jak v něm roste neznámý pocit, ona čistá láska k lásce, jíž je podle definice Duch svatý. Ta se v nás může zrodit jen z Kristova božství, které je pokorně uzavřeno v jeho lidství.⁴

Máme nepochybně příklady toho, že badatelé vstoupili branou historické kritiky a vrátili se s mrtvolou na rukou. Ale v každém případě je nutno se ptát, kde jejich víra zmizela: před branou nebo za branou? Připravuje Krista o božský nimbus, a tím i o život, opravdu kritika? Vede cesta historické kritiky, když na ni jednou vstoupíme, nevyhnutelně k mrtvole? Existuje skutečně Frossardovo buď–anebo? Musíme se jako historikové chtět nechtět zřít v věčné bytosti, jejího vtělení a svatého Ducha? Následující přehled dějin bádání má dva cíle: Chce vysvětlit, jak mohlo dojít k Frossardově zoufalé alternativě, a ukázat, že z biblického Krista nedělá mrtvolu historická kritika, nýbrž kritika, která právě není historická a která si příliš málo uvědomuje premisy, kterými se řídí. K bídě nevedlo příliš mnoho kritiky, nýbrž příliš málo, především příliš málo sebe-

⁴ A. Frossard, *Qui est le Christ?*, in: *tentýž*, Dieu en questions, Desclée de Brouwer 1990, 48–50. V uvedeném citátu nejsou vyznačeny některé výpustky, aby se nepokazil dojem myšlenkového sledu. O autorovi srov. Ch. Heidrich, *Die Konvertiten. Über religiöse und politische Bekehrungen*, München–Wien 2002, 13–34.

kritiky. Ale kritika, která je nekritická k sobě samé, nemůže křesťanské víře uškodit.

Cesty historického bádání jsou často zmatené a výsledky, které zdánlivě všichni uznávají, jsou po deseti letech akceptování znovu zpochybňovány a nakonec opět téměř obecně odmítány. Nová zjištění vyžadují nové odpovědi, nové otázky vrhají nové světlo na stará zjištění. Tak je tomu také v bádání o Ježíšovi. Při pohledu na tři sta let jeho dějin se však ukazuje, že základní rysy zůstaly stejné a že jsou patrné už v začátcích, často dokonce formulovány jasněji než v pozdější době. Ježíš bez nimbu je nám ukazován v bezpočtu variant, ale otázky zůstávají: Proč nemá žádný nimbus? Proč jej *nesmí* mít? Proč obraz historického Ježíše *musí* být bez všech nadlidských rysů, například zázraků? Co hnalo zbožné, vážené lidi do tohoto podniku, který nezřídka nabyl přímo nesmyslných forem? Proč dopadají rekonstruované obrazy Ježíše tak rozmanitě, že se zdá, že je spojuje sotva něco jiného než jméno toho, koho mají znázorňovat? Určité vysvětlení může dát historie bádání.

Hermann Samuel Reimarus (1694–1768)

Hermann Samuel Reimarus byl filosof, řečtinář a profesor orientálních jazyků na akademickém gymnáziu v Hamburku. V jeho domě se scházela k zábavě a diskusím osvícená hamburská elita. Na jedné studijní cestě poznal v Anglii biblicko-kritické spisy anglických deistů. Ti uctívali rozum nejen jako učitele věčných

pravidel toho, co je správné a nesprávné, ale také jako jedinou směrnicí pro výklad Písma svatého. Protože Bible je kniha jako každá jiná, má se také vykládat jako každá jiná. Reimarus přijal toto přesvědčení za své a rozhodl se, že důkladně prozkoumá pravdivost obsahu celé Bible.

Na tomto smělém díle pracoval po třicet let, ale zcela tajně; věděli o tom jen jeho nejlepší přátelé. Obával se skandálu a následků pro své společenské postavení, kdyby výsledky svého kritického bádání uveřejnil. Proto k tomu chtěl vyčkat osvícenějších časů. Teprve několik let po jeho smrti uveřejnil Gotthold Ephraim Lessing, který byl spřátelen s Reimarovou rodinou, delší výňatky jako „Fragmente eines Ungenannten“ [Fragmenty anonyma]. Úplný text byl publikován teprve r. 1972. Má titul „Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes“ [Apologie pro rozumné ctitele Boha].⁵

Reimarus uvádí své filosofické a teologické předpoklady zcela otevřeně. Podle jeho názoru kritické hlavy dávno vědí, že „přísné věty takzvané pravověrnosti“ už nelze zastávat, tak například věty o Kristově Božím synovství nebo také o „trojjednosti různých osob v jedné božské bytosti“. Totéž však platí také o dědičném hříchu a o věčném zavržení všech nevěřících.⁶ Rámeček církevní víry už není pro něho závazný. Také v Bibli podle

⁵ H. S. Reimarus, *Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes*, vyd. Gerhard Alexander, 2 sv., Frankfurt a. M. 1972.

⁶ Tamtéž, I, 126.

něho platí jen to, co je zřejmé rozumu, a to prakticky znamená: *jeho* rozumu.

Rozum je pro osvícence 18. století nadčasové absolutno, jež si činí nárok na neomezené panství. Následkem tohoto přesvědčení je to, čemu se v Anglii říkalo „private judgment“, požadavek, aby člověk směl o všem, také o základech křesťanské víry, soudit podle vlastního uvážení a ve všem se řídit vlastním míněním. Poznání Johanna Georga Hamanna (1730–1788), že rozum není nadčasové absolutno, nýbrž je stále ovlivňován zkušeností, tradicí a jazykem, se dodnes ještě příliš nerozšířilo. Ale je-li sám rozum proměnlivý, alespoň v určitém ohledu, pak se ho nemůžeme dovolávat jako nezávislé instance. Neproměnné jsou pouze zákony logiky, která spočívá na principu protikladu: něco nemůže po téže stránce zároveň platit i neplatit. Tuto zásadu nemůže žádná věda odmítnout. Historické soudy se ovšem nedají vyslovit jen pomocí logiky. K tomu je třeba nejprve vědění, zkušenost a rozvaha.

Jak se za Reimarových předpokladů nyní jeví Ježíšova postava, jeho zvěst a jeho osud? Ježíš byl podle Reimara zbožný Žid, který nechtěl běžné židovské náboženství zrušit, nýbrž pouze reformovat. Tomuto cíli sloužily jeho zásady „praktického náboženství“. Patřily k nim především láska k Bohu a láska k bližnímu (včetně lásky k nepřítelům), dobrota, trpělivost, pokora a sebezapírání, jakož i boj proti chlípčnosti a proti „nečistým žádostem srdce“, zásady, které jsou obsaženy v Otčenáši a v kázání na hoře.⁷ V těchto zásadách viděl

⁷ Tamtéž, II, 30.

Reimarus zároveň příkazy rozumného náboženství, které jsou platné pro všechny časy.

*A kéž by Bůh chtěl, abychom se dovedli těmito předpisy ve všem řídit: pak bychom mohli být jednotní, mírní, laskaví, zbožní, bohabojní a blažení.*⁸

Toto zvolání je typické pro určitou dětinskou naivnost těchto osvícenců, kteří si mysleli, že s vírou v Boha a v nesmrtelnost duše, s trochou rozumného sebeovládání, tolerance a humanismu je na dosah pozemské štěstí. O propasti zla a o moci hříchu neměli ponětí. Když Kant začal mluvit o „radikálním zlu v lidské přirozenosti“, byli zděšeni.⁹

Od Ježíšových stále platných zásad Reimarus ostře odlišuje jeho učení o Božím království. Pokládá je za časově vázané a iluzorní. Neboť podle něho Ježíš chápал toto království pozemsky a politicky. Jeho příchod měl přinést osvobození od římské poroby. Ježíš doufal, že lid ho uzná za mesiáše a povolá za krále království, jež má vzniknout. Ale doufal v to marně a zemřel ve zklamání. Jeho učedníci se tím nechtěli spokojit. Odstranili jeho mrtvolu, interpretovali jeho smrt jako smrt smírnou a vykupitelskou a vymysleli pohádku o jeho zmrtvýchvstání. A protože se to s očekávaným

⁸ Tamtéž, II, 23n.

⁹ Srov. G. Lohfink, L. Weimer, Maria – nicht ohne Israel. Eine neue Sicht der Lehre von der Unbefleckten Empfängnis, Freiburg i. B. 2008, 27–35.

pozemským královstvím nezdařilo, přenesli svou naději na království nebeské. Prohlásili Ježíše za Božího syna a hlásali jeho brzký návrat na nebeských oblacích. Když tento návrat stále nepřicházel, pomohli si exegetickými triky jako: Tisíc let je u Boha jako jeden den. Podle toho by křesťanství bylo z velké části jen obratně inscenovaný vynález učedníků, kteří se nedokázali přenést přes neúspěch svého Mistra. S historickým Ježíšem by to všechno mělo jen málo společného.

Na těchto hypotézách nebylo v podstatě mnoho nového. Většinu z nich Reimarus převzal z knih anglických deistů z 1. poloviny 18. století. Tvrzení o podvodu učedníků a o krádeži mrtvoly vyslovil už pohanský kritik Celsus v 2. století. Sahá – jako příběh o strážcích u hrobu u Mt 28 – až do novozákonní doby. Už Órigenés poukázal na jeho neslučitelnost s nespornými fakty a ukázal věrohodnost svědků. Kdyby učedníci měli v úmyslu klamat, byli by se sami vyličili jako tak nerozumní? Bylo by se vyprávělo o trojím Petrově zapření Ježíše a o scéně v Getsemane? Nechali by Ježíše zemřít se zvoláním: „Bože můj, Bože můj, proč jsi mě opustil?“ (Mk 15,24)? Jakou psychologickou pravděpodobnost pak má takový příběh o podvodnících?¹⁰ Reimarus překonává takové námitky vysvětlením, že zbožný podvod byl v antice zcela běžný a v církvi byl už vždycky obvyklý. Zbytek byl věcí nadšení učedníků a jejich

¹⁰ Srov. Ch. Reemts *OSB*, *Vernunftgemässer Glaube. Die Begründung des Christentums in der Schrift des Origenes gegen Celsus* (Hereditas 13), Bonn 1998, 87–90.

touhy po moci.¹¹ Takové argumenty působí v kruzích církvi nepřátelských až dodnes přesvědčivě. Tím nechceme zpochybňovat Reimarovu upřímnost. Při všech svých slabostech překonává deistickou literaturu důkladností, pečlivostí a učeností, s níž je všechno zpracováno.

Aby v evangeliích rozlišil pravdivé od nepravdivého, užíval Reimarus v podstatě týchž kritérií, jakých se užívá ještě dnes. Jsou to především určitá dogmatická přesvědčení, která byla pro osvícené hlavy 18. století jednoduše samozřejmá. Jsou hlavně dvě. První zní: Ježíš nemohl být ani Bůh, ani Boží syn. Odpovídající články víry tedy patří k „systému apoštolů“, jak to označuje Reimarus. Toto přesvědčení sdílel i Lessing. V roce 1780 začíná jeden krátký článek s titulem „Kristovo náboženství“ tímto konstatováním: „Zda byl Kristus více než člověk, to je problém. Že byl pravý člověk..., to je jisté.“ A pokračuje: „Proto jsou Kristovo náboženství a křesťanské náboženství dvě zcela rozdílné věci.“¹² Je sice možné zcela rozlišovat Kristovo náboženství a křesťanské náboženství; ale prohlašovat je za „dvě zcela rozdílné věci“ znamená brát křesťanskému náboženství jeho základ. Druhé, přímo dogmatické přesvědčení osvícenců zní: Zázraky nemohou existo-

¹¹ Srov. *H. S. Reimarus*, Apologie II (viz poznámku 5), 316–323.

¹² *G. E. Lessing*, *Gesammelte Werke in zehn Bänden*, vyd. Paul Rilla, Berlin 1956, sv. 8, 538. Článek byl publikován r. 1784.

vat, protože příroda tvoří uzavřený kruh příčin a účinků. Proto Kristus neučinil žádný zázrak a také skutečně nevstal z mrtvých. Všechny zázraky v evangeliích jsou podle Reimara „vymyšleny“ na podporu „systému apoštolů“.¹³ Toto přesvědčení je za předpokladu uzavřené kauzální souvislosti všech věcí tohoto světa sice pochopitelné, ale uzavřenou kauzální souvislost všech věcí nemůžeme na základě poznatků moderní fyziky – pomysleme jen na kvantovou fyziku – už beze všeho předpokládat.

Tyto tři předpoklady: (1) že Ježíš byl zvláštní člověk, ale nikoliv Bůh; (2) že jeho náboženství je nutno od křesťanského náboženství nejen rozlišovat, ale oddělovat; a (3) že zázraky jsou prostě nemožné, určují dodnes velkou část moderního bádání o Ježíšovi. Jen tak jsou pochopitelné podrážděné reakce na knihu papeže Benedikta XVI. o Ježíšovi. Papež je pokládán za nekritického, protože tyto předpoklady nesdílí.

Jako hlavní *literární* kritérium k rozlišování pravdivého od nepravdivého slouží – údajné nebo skutečné – rozpory a nesrovnalosti v pramenech. Například ve vyprávěních o Velikonocích nachází Reimarus deset neřešitelných rozporů.¹⁴ Podle jeho názoru vznikly tím, že evangelisté nedokázali „zcela zastřít a zahladit“¹⁵ stopy Ježíšova autentického systému a faktů. Toto přesvědčení vede k představě přemaleb, které je nutno jen

¹³ H. S. Reimarus, Apologie II (viz poznámku 5), 380.

¹⁴ Tamtéž, II, 214–249.

¹⁵ Tamtéž, II, 145.

odstranit, abychom dospěli k původnímu obrazu. Tak je pro Reimara Ježíšovo dobrovolné utrpení a smírná smrt jen „falešný nátěr z nouzového systému apoštolů“. „Setřeme toto nové zabílení, a na světle se jasně objeví správný vlastní Ježíšův charakter.“¹⁶ Tato představa přemaleb na Ježíšově obraze evangelií, které je nutno kritickým výběrem odstranit, aby se odkryl pravý Ježíšův obraz, řídí osvícensko-kritické bádání o Ježíšovi až do dnešního dne. Ve skutečnosti je naivní. Exegetický restaurátor totiž nenachází pod přemalbami žádný obraz, nýbrž nanejvýš několik čar a barevných skvrn, které pak musí s velkou fantazií doplnit v obraz.

Místo o přemalbách se dnes s oblibou mluví o „vrstvách“ v textech evangelií, které je třeba „sejmout“, a tak dospět k nejstarší vrstvě tradice. Zde je pouze metafora restaurátora nahrazena metaforou archeologa. Ale i nálezy archeologa jsou obvykle zbytky, které ukazují všechno, jen ne obraz života, který kdysi v ruinách vládl. Bez textů a písemně zachycených tradic nálezy archeologů „nemluví“ a často zůstávají zcela záhadné. V případě zbytků exegetických archeologů tomu není jinak, nehledě na to, že vrstvy v textech evangelií neleží na sobě jasně odděleny, jak je tomu fakticky často v archeologii.

Cestu k historickému Ježíši nenajdeme odnímáním, filtrováním a vybíráním; rozkládáním pramenů a oddělováním domněle pravého od nepravého, starých vrstev tradice od sekundárních přídavek, abychom

¹⁶ Tamtéž, II, 153n.

pak vytvořili autentický obraz dějin pouze z domněle autentického materiálu. Tato metoda je nejistá, často vystavená libovůli a vede k neuspokojivým výsledkům. Není také v historickém bádání mimo teologii zvlášť obvyklá. Přehlíží, že i redakční dodatky mohou obsahovat správné historické informace. Klasičtí historikové a medievalisté se už dávno naučili čerpat historické a kulturně-historické informace z legend o světcích. Novozákoníci stále ještě snímají redakční vrstvy a ty pak s jejich informacemi odhazují na historické smetišť. Mluví o ústní tradici a zdá se, že při tom zcela zapomínají, že mezi událostmi kolem Ježíše a jejich písemným zachycením leží sotva více než dvě generace. Naše situace co do pramenů o Ježíšovi je také proto ve srovnání se situací pramenů o jiných historických osobnostech výborná. Konečně tvrzení moderních exegetů, že historické bádání nepřipouští nic jiného než čistě lidského Ježíše, o němž je jen málo s jistotou zaručeno, dokazuje jen pozoruhodný obraz historického bádání, který u nich vládne.¹⁷ Nejprve se popře proti všem historickým nálezům, že Ježíš konal zázraky. Pak se tvrdí, že neexistují žádné historické indicie pro něco nadlidského na něm. To je klasický důkaz kruhem.

¹⁷ Srov. *M. Reiser*, *Bibelkritik und Auslegung der Heiligen Schrift. Beiträge zur Geschichte der biblischen Exegese und Hermeneutik* (WUNT 217), Tübingen 2007, 34–38. Standardním dílem zůstává *H.-I. Marrou*, *Über die historische Erkenntnis*, Freiburg–München 1973 (francouzsky 1954).

Je samozřejmě možné podezírat jako padělek prameny jako celek, jak to činí Reimarus. Potom však už neexistuje žádný prostředek, jak dospět ke skutečnému historickému dění. Jestliže církev Ježíše zcela špatně pochopila a zfalšovala, je pro nás neodvolatelně ztracen. Pro takové obecné podezření však neexistuje žádný důvod. Cestu k lidskému a historickému Ježíši musíme najít jinou metodou.¹⁸

Reakce na Reimara: Johann Gottfried Herder a Matthias Claudius

Publikace dvou posledních „Fragmentů“ z Reimarova díla na podzim 1777 a na jaře 1778 vedla, jak to Reimarus předvídal, k veřejnému skandálu. Lessing jako vydavatel Fragmentů se dostal do kontroverze (která se stala slavnou) s hamburským hlavním pastorem Johannem Melchiorem Goezem. Lessing s Reimarem úplně ve všem nesouhlasil, ale požadoval argumenty a očekával pro sebe věcné vyvrácení „anonyma“. Na ortodoxní straně však tehdy nebyl nikdo schopen na tak učeně a důvtipně přednesený útok odpovědět. Ani učený hamburský hlavní pastor na Lessingův vtíp a na jeho teologické vědění nestačil. Aféra skončila tím, že publi-

¹⁸ K zásadám a k metodě rekonstrukce historického Ježíše srov. *M. Reiser*, *Die Gerichtspredigt Jesu* (NTA, NF 23), Münster 1990, 190n; *tentýž*, *Eschatologie in der Verkündigung Jesu: Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt* 27 (2002) 155–177.

kace byly zkonfiskovány a Lessing už nesměl publikovat bez cenzury. Ale rozhořčení není v kontroverzi žádná odpověď, a tím méně snaha protivníka umlčet.

Ve vzdělané vrstvě literátů, kteří měli v 18. století o teologické otázky ještě velký zájem, vyvolaly Reimarovy vývody velký dojem. Také výmarskému protestantskému kazateli a generálnímu superintendentovi Johannu Gottfriedu Herderovi bylo na názorech „fragmentisty“ mnohé velmi sympatické. I on viděl v Kristu především člověka, kterého jen „scholastická zchytralost“ mohla učinit „ne-lidským klamem“. „Žádné náboženství nezaslouží jeho jméno, kromě toho, které měl on sám, ve které on sám věřil a které on sám praktikoval.“¹⁹ Toto Ježíšovo náboženství bylo pro Herdera „nejpravější humanitou“; ale církev z něj učinila náboženství uctívající *jeho*, bezmyšlenkovité zbožňování jeho osoby a jeho kříže.²⁰ Takto „proměnila lék [evangelia] v jed“.²¹ Dějiny církve jsou pro Herdera jen falšováním „lidského Krista“.

Potud Herder s Reimarem souhlasil. Ale v království, které Ježíš hlásal, nevidí království pozemsko-politické, nýbrž „nebeské“, „ideální“ a v Ježíšově „revo-

¹⁹ *J. G. Herder*, Briefe, das Studium der Theologie betreffend (Nr. 21), in: *tentýž*, Sämtliche Werke, vyd. B. Suphan, Berlin 1879, sv. 10, 239, 246.

²⁰ *J. G. Herder*, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 2 sv., vyd. H. Stolpe, Berlin – Weimar 1965, sv. 2, 293n. (začátek 17. knihy).

²¹ Tamtéž, 306. Srov. *tentýž*, Briefe (Nr. 21) (viz pozn. 19), 245.

luci“ revoluci čistě duchovní.²² Jeho hlavní námitkou proti Reimarovi je neschopnost představit si apoštoly „jako chladné podvodníky Krista, který nevstal z mrtvých“.²³ Tato námitka ovšem předpokládá, že zmrtvýchvstání pokládá za fakt, a tomu Herder ve své odpovědi Reimarovi z roku 1780 přikládá velký význam: Lidská duše potřebuje *facta*, ne „vymyšlené hypotézy“.²⁴ O čtrnáct let později uveřejňuje Herder o otázce Kristova zmrtvýchvstání vlastní spis. Dospívá v něm k závěru:

*Kristovo zmrtvýchvstání bylo znovuzrozením apoštolů k novým idejím a nadějím, k působení až do konce jejich života.*²⁵

Ježíšovo zmrtvýchvstání už pro Herdera nebylo faktem a něčím, co se událo na Ježíšovi, nýbrž jen něco, co se událo na apoštolech, jejich „znovuzrozením k novým idejím a nadějím“. A tak když vstoupil do evangelia branou historické kritiky, nakonec se tak jako Reimarus vrátil s mrtvolou na ruku.

²² J. G. Herder, *Ideen* (viz poznámku 20), sv. 2, 293–306 (kniha 17).

²³ J. G. Herder, *Briefe* (Nr. 14) (viz poznámku 19), 169.

²⁴ Tamtéž, 170.

²⁵ J. G. Herder, *Von der Auferstehung als Glauben, Geschichte und Lehre* (1794), in: *tentýž*, *Sämtliche Werke*, vyd. B. Suphan, Berlin 1880, 60–134, zde 131. Srov. C. Corde-mann, *Herders christlicher Monismus. Eine Studie zur Grundlegung von Johann Gottfried Herders Christologie und Humanitätsideal* (BHTh 154), Tübingen 2010, 239–245.

Herderův přítel Matthias Claudius také četl „Fragmenty anonyma“ a shledal, že některé jeho pochybnosti jsou „velmi učené a pěkné“.²⁶ Ale nenahlížel, že by neměl užívat osvědčený lék křesťanské víry jen proto, že určitý doktor pochyboval o jeho účinnosti.²⁷ Chtěl zůstat u biblického Krista,

*... který chodil a dobře činil a sám neměl, kde by hlavu složil; skrze nějž chromí chodí, malomocní se očišťují, hluší slyší a mrtví vstávají z mrtvých a chudým se zvěstuje evangelium; kterého poslouchá vítr a moře a který k sobě nechával přicházet děti, laskal je a žehnal jim; který byl u Boha a byl Bůh a byl by chtěl mít radost, který však myslel na nešťastné ve vězeních a přicházel k nim oděn do šatu bídy, aby je vysvobodil svou krví; který nedbal námahy a potupy a byl trpělivý až k smrti na kříži, a tak dokonal své dílo; který přišel na svět, aby učinil svět blaženým, a který byl bičován a mučen a znovu vyšel s trnovou korunou.*²⁸

Na tomto Ježíšově portrétu je vidět, jakou váhu Claudius přikládá zázrakům, jež Herder ve svém portrétu

²⁶ M. Claudius, Nachricht von meiner Audienz beim Kaiser von Japan, in: *tentýž*, Sämtliche Werke, vyd. J. Perfahl, München 1968, 138.

²⁷ Tamtéž, 140.

²⁸ M. Claudius, Brief an Andres, in: *tentýž*, Werke (viz poznámku 26), 262n.

Ježíše, který podává na počátku 17. knihy svého díla „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“, zcela přehlíží.

K „Fragmentům“, vydaným Lessingem, píše Claudius v jednom dopise: „Takové fragmenty sice nemohou zvrátit náboženství, ale někdy mohou zvrátit některého člověka a v takovém případě je lépe je nečíst.“ Vůbec se z nich „mnoho nevytěží“ a s větším užitkem si člověk přečte Lessingovy spisy z kontroverze proti Gozovi.²⁹ Ve stáří Claudius ještě jednou dosvědčuje svou úctu ke „starému apoštolskému křesťanství“,

... zvláště v době, kdy apoštolský Kristus je na více místech vzat lidem z očí a nahrazen jiným Kristem, kterého člověk nechápe a který ovšem nekoná zázraky a není nic; neboť oni z něho nemohou udělat více, než sami jsou, když ho modelují podle svého rozumu a nechtějí ho ponechat tím, čím je a jaký nám byl dán Bohem.³⁰

Claudius se nemohl v učenosti měřit ani s Herderem, ani s Lessingem nebo Reimarem. Ale jeho zdravý lidský rozum mu říkal, kde je vlastní chyba těchto „kritiků“: „chtěli Ježíše modelovat podle svého rozumu“. Zaujal rozhodné ortodoxní stanovisko, zatímco jeho

²⁹ M. Claudius, Briefe Bd. 1, vyd. H. Jessen, Berlin-Steglitz 1938, 174.

³⁰ M. Claudius, Pränumerationsanzeige zum siebten Teil seiner Werke, in: *tentýž*, Werke (viz poznámku 26), 498. Zdůraznění v originále.

přítel Herder hledal kompromis mezi extrémní pozicí Reimara a ortodoxií. Reimarus, Herder a Claudius představují každý svým způsobem tři postoje a pozice, které existují dodnes – v církevním životě i v bádání o Ježíšovi.